

REDESCOBERTA I TROBALLA EN ELS VERSOS DE JACINT VERDAGUER

JOAN REQUESENS I PIQUER
Societat Verdaguer

Rediscovery and discovery in the verses of Jacint Verdaguer

Redescoberta d'un poema de Jacint Verdaguer fins avui desaparebut per haver estat publicat en un setmanari vigatà poc conegut després d'èsser presentat als Jocs Florals de Barcelona el 1874, i troballa de la font francesa d'un poema alemany del qual Verdaguer en féu una glosa o traducció lliure en el poema «Alabances al Santíssim». En ambdós casos s'analitza la forma i el contingut i en el segon s'hi afegeixen algunes dades històriques i, en apèndix, també la transcripció dels manuscrits del poema segon.

Paraules clau: goigs, Jocs Florals, traducció de poesia.

Rediscovery of a poem by Jacint Verdaguer lost until today for having been published in a little-known Vic weekly after being presented at the Jocs Florals (poetry competition) of Barcelona in 1874. Also discussed is the discovery of the French source of a German poem from which Verdaguer made a gloss or free translation in the poem Alabances al Santíssim. In both cases the form and content is analysed and in the latter some historical data is added and, in the appendix, also the transcription of the second poem.

Keywords: goigs (religious sung poems), Jocs Florals (poetry competition), translation of poetry.

Amb llenguatge franc i planer, bé podem dir que els quatre volums fan patxoca. Els quatre que contenen «Totes les Obres» de Jacint Verdaguer, publicats per l'editorial Proa de Barcelona entre el 2003 i el 2006 a cura de Joaquim Molas i Isidor Cònsul. Sí, fan patxoca. Són fruit perdurable no sols de la commemoració verdagueriana del 2002, sinó també dels estudis d'aquests darrers vint anys. Però. Benvingut sigui un «però» perquè forma part de la mesura de les obres humanes i obre el camí a la superació.

El títol i el primer paràgraf ja deuen haver alertat el lector. Publicats els quatre volums, en racons de rares revistes o en impensables dels seus poemaris, apareixen més versos i dades de valor. A continuació ofereixo un poema fins avui desaparebut i la font francesa d'un d'alemany del qual Verdaguer en féu una glosa o traducció lliure.

1. Un poema marià

Els Jocs Florals de 1874 foren presidits per Albert de Quintana i tingueren de mantenidors Marià Aguiló i Fuster, Antoni Camps i Fabrés, Josep Coll i Vehí, Francesc Masferrer i Arquimbau, Pere Nanot-Renart i Joan Sardà i Lloret com a

secretari. Un dels poetes que s'hi presentava era conegut de tots ells i fins amic o molt amic d'Aguiló, de Masferrer i de Nanot-Renart. Les seves deliberacions concediren la Viola d'Or al poema «Sant Francesc s'hi moria» enmig de les restants obres premiades amb guardó ordinari o extraordinari. El poema era del jove capellà osonenc Jacint Verdaguer.¹ Però aquell any el consistori decidí concedir una altra mena de premi de manera excepcional. Llegim-ho en les paraules del secretari:

«Mereixen menció honorífica entre les quaranta-sis religioses que hi ha, ademés de les tres anomenades, les composicions titulades *Jehovah*, *Venite, adoremus et prociadamus ante Deum* i *Goigs en llahor de Maria Santíssima*. Lo Consistori, ademés de la menció que acaba de fer d'aquesta última, ha acordat sa inclosió en lo volumen de poesies premiades que, a tenor dels Estatuts, té de publicar, i la raó que el guia a concedir-li aquest premi extraordinari és la de ser la composició, dintre de la família literària popular a què pertany, un tipo no indigne de ser imitat: potser que aixís se coadjuvarà a desterrar l'amanerament de què solen adolèixer moltes de les infinites obretes en dita família classificades.»²

El primer dels tres que esmenta el secretari és igualment de Verdaguer.

«*Jehovah* és el mateix poema que el titulat *Qui com Déu?* La versió dels Jocs Florals és l'estadi intermedi [...] entre el *Romans llegir á l'ombra de la Font del Desmay en lo darrer aplech que hi feu la colla de joves montanyesos anomenada Esbart d'afectats á la llengua y á las glorias de la patria* —publicada a Vic, per la Impremta de Ramon Anglada, com a fulletó del periòdic *La Patria* (Any I, núm. 29, 31 de juliol de 1869)—, i la darrera versió d'*Idilis i cants místicas* (1879), força modificada.»³

I a les pàgines 129-132 del volum dels Jocs Florals hi ha estampat el poema esmentat en tercer lloc que també és de Verdaguer. Els mantenidors obriren després la plica? Aguiló, per exemple, intuï que era del seu amic Jacint?

A Vic, aquells anys, es publicava *El Domingo. Semanario Religioso dedicado a sostener la fe y la piedad de los verdaderos católicos*.⁴ El 1869 n'havia estat el fundador el penitencier de la seu vigatana, el Dr. Ramon Sala i Fugurull. La tardor de 1870 era el director espiritual del jove Jaume Collell que, sota el seu guiatge, reprenia els estudis de teologia al Seminari per arribar al presbiterat, i a primeries de l'any següent li fou encomanada la feina de redactor d'aquest setmanari. Eren unes vuit pàgines de temàtica religiosa que un altre setmanari, el nocedalista *El Norte Catalán*, considerava afí a la ideologia carlina.⁵ Collell, a finals de gener,

1. Veg. VERDAGUER PAJEROLS, M. Àngels. *Verdaguer i els Jocs Florals de Barcelona*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat. Institut de Cultura. Ajuntament de Barcelona, 2004, p. 45-46.

2. *Jochs Florals de la Llengua Catalana* [...] MDCCCLXXIV. Barcelona: Estampa de la Renaixença, MDCCCLXXIV, p. 45-46.

3. VERDAGUER PAJEROLS, *op. cit.*, p. 161-167.

4. Veg. MIRALPEIX I BALLÚS, Concepció. *La premsa de la ciutat de Vic al segle XIX*. Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, 1981, p. 132-135.

5. Veg. NAVARRO CABANES, J. *Apuntes Bibliográficos de la Prensa Carlista*. Valencia: Sanchis, Torres y Sanchis, 1917, p. 74.

escrivia a l'amic Sardà i Salvany que la publicació era un «*periódico religioso de ésta que la mayor parte de los números he de arreglar me solito*».⁶ No tenim constància de fins quan en fou responsable, però tots els indicis apunten que fou fins al darrer exemplar, publicat el 20 de desembre de 1874.⁷

Doncs bé, en el número 300, de l'11 d'octubre del 1874, es publicava «Sant Francesc s'hi moria» de Verdaguer; en el següent, del dia 18, «Santa Teresa de Jesús», també de Verdaguer, i en el núm. 304 —tot i que per una badada del caixista el setmanari porta la xifra 305—, del 8 de novembre, a la secció «*Varietades*» es llegeix:

«*En el tomo de los Juegos florales de este año, en la sección de poesías religiosas, a más de la hermosa y tierna balada Sant Francesch s'hi moria, de nuestro laureado vate, rey de la poesía popular catalana, hemos hallado otra composicioncita, que bajo la forma toda de nuestros gozos, contiene la perfección literaria, que falta en las más de nuestras religiosas coplas, lo que le ha valido el ser propuesta por el Consistorio como tipo del género no indigno de imitación, y que insertamos a continuación, creyendo gustará a nuestros lectores*».

Tot seguit el poema. Abans, tanmateix, s'ha de comentar un poc aquesta presentació. Algú pot suposar que fou redactada per vés a saber qui. Jo no dubto gens ni mica que és de Jaume Collell. M'ho fa pensar clarament el qualificatiu que li dóna de «rei de la poesia popular». A triar entre el director i ell, haig de pensar que el Dr. Sala era més mesurat en repartir ditirambes que no pas l'amic de qui sabem que era entusiasta sincer dels seus versos. Per altra part, qui era més normal que estigués al corrent de l'aparició del volum dels Jocs Florals? Qui podia veure a la primera llambregada com a autor del poema el mateix dels dos publicats en números precedents?

El poema està repartit entre les pàgines 1377 i 1378. Transcriu com a edició crítica l'estampada al setmanari i deixant com a variant anterior o primitiva la del llibre dels Jocs Florals perquè les poques diferències que hi ha són prou significatives i s'han d'atribuir, penso, a Verdaguer mateix.⁸ Només en regularitzo la puntuació i l'ortografia amb alguna excepció per raó fonètica (com és el cas en el v. 9 el mot «ausili», o en el v. 60 la forma masculina de l'article). Al final transcriu les variants del volum dels Jocs Florals prescindint de les que són merament ortogràfiques.

6. Fons Epistolar de Fèlix Sardà i Salvany a l'*Archivium Historicum Societatis Jesu Catalauniae* (Sant Cugat del Vallès): SS 2/11/1 carta del 30-I-1871.

7. En són alguns dels indicis el fet que l'única esquila inserida a les pàgines que se'n conserven (alguns dels números no els he pogut veure sencers) és la de la seva germana el mes d'agost del 1874, i, no cal dir-ho, altres notícies amb ell relacionades com sermons o plàtiques que predicava, edició de poemes seus o les cartes periodístiques enviades des de Roma l'abril d'aquest mateix 1874.

8. Ara i aquí caldria saber si existeix, i consultar, el manuscrit presentat, però no he pogut esbrinar-ne res puix que, a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, les capsels dels Jocs Florals estan en procés de catalogació fins a finals del 2009 (segons està previst).

«GOIGS EN LLAOR DE LA MARE DE DÉU

ENDREÇA

*Verge santa beneïda,
Mare del qui us ha creat,
Vós féreu brollar la vida
que va estronca lo pecat.*

5 La vostra divina planta
trencà del pecat lo pont;
l'ave Regina se us canta
a les quatre parts del món.
Vostre ausili sempre crida
10 lo fill d'Eva desdixat,
puix féreu brollar la vida
que va estroncar lo pecat.

Déu vos salv', Maria, plena
de la gràcia del Senyor;
15 ¡oh! ¿quin núvol no serena
de vostre esguard la claror?
Per ço, Verge, no té mida
l'amor amb que us hem pagat,
perquè a Vós devem la vida
20 que va estroncar lo pecat.

Al peu de la creu ploràveu
per nosaltres pecadors,
i vostre cor travessàveu,
oh, Mare, amb los set dolors.
25 Mes d'aquella greu ferida
de vostre cor ensagnat
va brollar la font de vida
que rentà nostre pecat.

Devades la serp feresta
30 rodava per tot arreu,
Vós li xafàreu la testa
amb vostre santíssim peu.
Mai més, oh serp maleïda,
veurem ton cap aixecat;
35 mai més lo doll de vida,
mai més quedarà estroncat.

40 ¡Oh dolçura i esperança,
oh santa Mare de Déu,
oh pietat, oh benaurança,
més pura i blanca que neu!
Tot a lloar-vos convida,
mes no hi ha digne dictat
per a Vós, font de la vida,
que tot lo món heu salvat.

45 Per Vós lluen les estrelles,
i es calma el mar tempestuós,
i totes les coses belles
sols existeixen per Vós.
Per Vós lo maig trau florida,
50 per Vós creix com or lo blat,
per Vós la llum de la vida
trenca l'ombra del pecat.

Per Vós tenen les flors flaire,
per Vós canten los aucells,
55 i per Vós omplenen l'aire
tants d'olors, tants càntics bells.
Per Vós la terra aclarida
està, quan lo sol llevat
ix a escampar dolls de vida
60 per tota l'immensitat.

Quan la mar se posa irada
Vos reclama el mariner,
Vos preguen, en la secada,
lo pagès i el jornalier.
65 D'enmig la batalla us crida,
oh Verge, el pobre soldat;
tots en Vós cerquen la vida,
lo socors i pietat.

Los nins, ja en lo bressol, tenen
70 vostre escapulari al pit
i un dels primers mots que aprenen
és vostre nom beneït.
Què són los cants de la dida
sinó cants d'amor sagrat?
75 què són, sinó dolls de vida
que beu lo nin encisat?

Quan les diades hermoses
de primavera floreixen,
les nines de rams de roses
80 tots vostres altars cobreixen.
La joiosa i l'affligida
per Vós despullen lo prat,
que les flors prenen més vida
estant a vostre costat.

85 Mare, a qui tothom adora,
no ens aparteu vostre amor,
siau-nos intercessora
davant de nostre Senyor.
Que sens traves, redimida
90 l'ànima voli aviat!
L'ànima estima la vida,
mes sols en l'eternitat.

TORNADA

Verge santa beneïda,
Mare del qui us ha criat,
95 l'esperit s'enyora i crida
entre sospirs: *Llibertat!*

JACINTO VERDAGUER, PBRE.»

Títol: MENCIÓ HONORÍFICA ESPECIAL, *precedeix el del poema*

7 *ave*] *Ave*
35 *doll*] *broll*
55 *omplenen*] *amplenan*
61 *irada*] *inflada*
62 *reclama*] *invoca*
65 *D'enmig*] *Entre*
67 *cerquen*] *cercan*
68 *lo socors i pietat*] *l'intercessió y la pietat*
74 *cants*] *prechs*
79 *de rams*] *d'axams*
83 *que les flors prenen més vida*] *puix les flors cobren mes vida*
94 *criat*] *creat*
96 *Llibertat!*] «*Llibertat!*»

Un comentari

Uns pocs mots per adonar-nos d'algunes particularitats lingüístiques i poètiques, i uns des d'un punt de vista pietós i teològic.

Des de la talaia lingüística podríem fixar-nos en la interjecció del v. 13, la salutació que el poeta redueix per raons de mètrica. En la diversa solució prosòdica del grup vocàlic 'ie' en el v. 39 diftongat i en el v. 68 amb hiatus. Es tracta, en aquest darrer vers, d'una solució que no existia en el text presentat als Jocs Florals, ans de diftongacions n'acumulava dues. Semblantment es pot dir del grup 'ia' que en els v. 14 i 70 diftonga, però en el v. 90 la primera vegada, no i sí la segona.

Si ens fixem en el vocabulari des de la semàntica, ens adonarem que entre les dues versions s'han ajustat significativament uns mots, canviant-los. El verb primer del refrany és 'brollar' en sentit metafòric, però que prové d'una significació recta d'eixir aigua de la terra, «esp. amb certa impetuositat, formant brolls», precisa el diccionari Fabra. I el segon verb que és totalment antitètic al significat del primer. Si, doncs, en el v. 35 de la versió inicial hi ha el substantiu «broll», Verdaguier el canvia per «doll», és a dir: «raig d'aigua [...] que brolla amb força», també segons el diccionari Fabra. Penso que el poeta es féu el pensament de no mantenir dos mots de la mateixa família podent-ne triar un altre del mateix camp semàntic i així apropava, endemés, els v. 35, 59 i 75. En aquest mateix sentit podríem ressaltar la nova tria que fa del verb en el v. 62, com igualment el de l'adjectiu del v. 61. Un altre cas d'afinament semàntic, i de passada no farem altra cosa que admirar el deler de perfecció lingüística de Verdaguier, el tenim en el verb del v. 83. L'inicial —i tal volta ja és el moment de comunicar al lector que no conec cap manuscrit amb aquest poema, cosa, tanmateix, que no vol dir que no existeixi—, l'inicial, deia, era 'cobrar', que tot i tenir un significat de «rebre, obtenir», el comú de la gent el lliguem més espontàniament al diner abans que a altres coses o sen-

tits figurats. Potser fou per això que escollí 'prendre', el significat del qual, continuem amb el Fabra, és «emparar-se, proveir-se, agafar...» fins al sentit quotidià de prendre el sol, prendre un bany, la fresca... Un darrer mot, i no sé si sumar-lo al poliment poètic o a una altra badada del caixista impressor, és de l'«endreça» i que no es repeteix a la tornada: el verb 'crear' del v. 2 i del 94, canviat, aquest, per 'criar' en l'edició del setmanari. Matís semàntic o distracció? Sembla que darrere s'hi ajoca la vella alternança entre el Creador i el Criador. Comptat i debatut: que «la distinció semàntica entre *criar* i *crear*, cultista, encara no és total avui», com ho assegura Joan Coromines; addueix el doble ús en Llull i nosaltres, aquí, en un mateix poema de Verdaguer.⁹

Situem-nos ara en el lloc de mira de la forma poètica. Onze estrofes de versos heptasíl·labs femenins els senars i masculins els parells, encloses per dues quartetes. Una primera mirada hi descobreix encavallaments entre els v. 13-14, 15-16, 57-58, 69-70, 89-90. També s'hi veuen prou algunes anàfores com la dels v. 33, 35 i 36 i l'àmpliament repetida dels v. 45, 49-51, 53-55 i 57 i 82; les dels v. 73 i 75 en retòriques preguntes i la ben assertiva dels v. 90 i 91.

Una tercera observació —i em permeto de redactar-la en paràgraf a part— la podem fer davant la irregularitat de la retronxa o respost. L'estructura tradicional és la seva repetició neta i simple, però en aquests goigs Verdaguer hi fa variacions fins al punt que gairebé desapareix en la igualtat de les paraules, altrament glossen el mateix significat i en part l'enriqueixen. Sembla que les alteracions les fa amb dissimulació en repetir el segon vers en les estrofes I i II abans de modificar-lo. Quatre són, entenc, les idees que conté: la d'origen o font, inici o principi; la de vida; l'antitètica a la primera: estroncament o mancança i, per contra, necessitat, desig, esperança; la del mal o de negativitat i, per contra, de salvació i de perennitat. El poeta té aquestes idees, dues paraules clau com a més iterades, «vida» i «pecat», i compon bellesa d'una repetició a l'altra, epanortosi. El primer cop tan sols en canvia un mot, l'inicial; el segon, només manté el mot clau del primer vers; el tercer, recupera el verb 'brollar' per al primer i hi suma «la font», però en el segon ja en capgira el sentit negatiu malgrat mantenir el mot clau «pecat». Aquest joc entre significació i paraules el continua fins al final, i paga la pena fer notar, per exemple, el de l'estrofa VI perquè origina un trencament més agosarat de les idees mare: introdueix una font nova, la de la llum (v. 51); escampa la de vida cap a espais sense límits (v. 60) i vers un temps sense final (v. 92), etc., per acabar amb la, per a mi, més sorprenent afirmació de tot el poema. Em refereixo a la darrera paraula: «Llibertat!». Llibertat religiosa, sí... però qui no pensa amb moltes més dimensions? No hi veié, Verdaguer, un crit que anava més enllà que el sol desig de vida celeste? No s'adonà que, precisament pel fet d'ésser el mot darrer i gràficament ressaltat propiciava copsar tota la dimensió de la paraula en aquest món abans de pensar en el futur? No diré ni sí ni no ni escriuré res...

Desig de salvació. Aquest és el prec últim del poema i per la seva dimensió religiosa ens obre la portella cap a l'estudi d'aquest aspecte juntament amb un altre indicatiu poètic que igualment ens acompanya. Em refereixo al del v. 42, amb l'anterior i el posterior que l'emmarquen:

9. DECLC, s. v. «criar».

«Tot a lloar-vos convida,
mes no hi ha digne dictat
per a Vós ...»

Aturem-nos-hi un poc. «No hi ha digne dictat». Som davant d'una imitació d'un recurs de poesia popular. Existeix la tradicional manera de començar algunes cançons amb aquests dos versos:

«Una cançó vull cantar
no hi ha molt que s'és dictada».

o la variant

«Minyons poseu mà a la ploma
que si no ja ho faré jo,
de posar la mà a la ploma
per dictar-ne una cançó»

o la més reduïda «cançó nova s'és dictada».¹⁰

En nota en dono algunes referències.¹¹ Però són molt més interessants els exemples que Verdaguer mateix recollí i envià a Marià Aguiló i a Manuel Milà i Fontanals.¹² Ell, per exemple, inicià així el poema «Lo tafetà».¹³ Dos versos d'exordi que vénen a dir-nos que el poeta i el músic contarán una història, un fet que s'ha convertit en una narració digna de cantar-se. Una mostra d'aquesta intenció la trobem en poemes de rerefons històric com «Els micalets» i «El minyó que es ven»¹⁴ o de simulació històrica, «Antònia marinera» on llegim el vers: «per dictar aquesta història».¹⁵ Ara bé, ençà i enllà de la intenció, roman la imatge de qui 'dic-

10. Veg. «Els lladres de Portvendres» i «Maria Enrica», SERRA I VILARÓ, J. *El cançoner de Calic*. Bagà: Ajuntament de Bagà, 1989, reproducció facsímil de la primera edició de 1913-1914, p. 42-43 i 78-79 respectivament.

11. «Els Rilis» (p. 12), «La pubilla de cal Colom de Gòsol» (p. 18-19), «Les nines de Malanyeu» (p. 19), «El pastor de la Cortada» (p. 5354), «La pubilla cerdana» (p. 66-67), «Hostal Urbí» (p. 89-90) i altres encara en el volum citat en la nota anterior. O «El pastor del Pujol» i «La noia de Coll de Tenes», BOHIGAS, Pere. *Cançoner popular català*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 55-56 i 90-91.

12. De cançons amb els dos versos comuns, Verdaguer n'envià a Marià Aguiló les següents: núm. 32, 35, 36, 41, 42 i 74; de molt semblants, els núm. 83, 98 i 106 (aquesta ordenació correspon, amb les remissions i referències corresponents, a «Jacint Verdaguer i la poesia popular» dins MASSOT I MUNTANER, Josep. *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 95-122). J. M. de Casacuberta féu un treball sobre els manuscrits de cançons aplegades pel jove de Folguerols i amb els dos versos comuns hi ha les numerades 29, 32 (que trameté a Milà i Fontanals), 38, 41, 69, 79 i 110; amb versos un poc variats, les cançons 66, 73, 77, 83 (també trameta a Milà i Fontanals), 93, 97 i 109 (aquesta ordenació correspon a «Jacint Verdaguer col·lector de cançons populars» dins CASACUBERTA, Josep Maria de. *Estudis verdaguerians*. Vic: Eumo Editorial / Editorial Barcino / Institut d'Estudis Catalans, 1986, p. 54-71).

13. VERDAGUER, Jacint. *Totes les Obres*. Vol. IV. Barcelona: Proa, 2006, p. 743; o, referit al «Virolai», aquest vers del poema «A la Verge»: «que en millor temps he dictat» (*Idem*, p. 221).

14. LLORENS DE SERRA, Sara. *El cançoner de Pineda*. Barcelona: Alta Fulla, 1992, reproducció facsímil de la primera edició de 1931, p. 202, 204.

15. Veg. SERRA I VILARÓ, *op. cit.*, p. 100.

ta' un esdeveniment o, en els goigs que analitzem, de qui vol fer «digne dictat» de lloança a la Mare de Déu. El poeta constata aquesta volta la distància entre el seu cant i l'alta grandesa de Maria. Tanmateix se'n surt per un doble caminal.

El primer, teològic. Fou a partir del s. XIII que s'imposà definitivament la interpretació d'uns textos veterotestamentaris escrits en elogi de la Saviesa com a imatge profètica de qui seria la mare de Jesús de Natzaret.¹⁶ Amb paraules més tècniques en diríem fer una exegesi mariològica: un text sapiencial es fa entendre com a destinat a Maria. De fragments bíblics que res no hi tenen a veure sense aquesta translació, un dels més emblemàtics és el del capítol 24 del *Siràcida*.¹⁷ L'escriptor Jesús fill de Sira 'dicta' un cant a la Saviesa eterna en el Si de Déu, cercador d'un estatge entre els homes per als quals escampa la seva doctrina de generació en generació, sadolladora dels qui la busquen perquè és font de veritat i, és clar, salva. Doncs bé, l'exegesi mariològica i el poeta no fan altra cosa que substituir aquesta Saviesa per Maria. És cert que si es fila prim el poeta va més enllà de l'ortodoxa interpretació, com es trasllueix en la III estrofa que llegida gramaticalment afirma que la salvació no ens ve de qui mor a la creu, Jesús, sinó de l'aigua salvadora que brolla de la «greu ferida» del «cor ensagnat» de la seva mare. Però s'acull l'expressió del poeta i es dóna per suposada la rectitud doctrinal del capellà. I així es fa perquè, malgrat el verb 'adorar' del v. 85, nou ensopec teològic, el sentit de la darrera estrofa resitua Maria en la posició d'intercessora i no pas de redemptora. Penso que no és el moment de recordar els corrents mariològics ni les tesis de Maria Mitjancera i Maria Corredemptora, i menys encara la doctrina actual, tot tan lluny dels temps de Verdager. Ell era deutor d'una visió que pot resumir-se amb el següent text d'Alfons Maria de Liguori: «*e perciò ha stabilito giustamente il Signore, che, avendo Maria cooperato con tanto amore verso degli uomini, con tanta gloria divina, alla salvazione di tutti, tutti poi per mezzo della sua intercessione ottengano la salute*».¹⁸ Potser no calien precisions teològiques en els versos, tot amb tot Verdager també en té d'altres prou més calibrats en aquest sentit, com els següents encara no gaire coneguts:

«Naix una font cristal·lina
de vostra capella al peu
símbol de l'aigua divina
de què Vós sou dolça deu».¹⁹

Altres detalls bibliocoteològics podríem comentar —com la referència al llibre del *Gènesi* de la IV estrofa—, però ja n'hi ha prou d'aquest caminal.

El segon és el de la devoció que s'anuncia en el v. 7 i es glossa en la primera part de l'estrofa V i un xic en la I. Un dels més bells i tradicionals càntics marians és l'antífona llatina de la Litúrgia de les Hores, *Salve, Regina*. S'atribueix, entre altres i amb més probabilitat, al bisbe Aimar (Ademar) de Monteil, que ho fou de la Seu de Nostra Dona de Lo Puèi de Velai (Alvèrnia - Occitània), que l'hauria composta en partir vers Jerusalem en la primera Croada l'octubre del 1096; al monestir de Cluny s'adoptà el redactat definitiu en temps de Pere el Venerable la primera meitat del s. XII; Bernat de Claravall hi afegí, segueix cantant la tradició, les tres darreres invocacions i a finals de la primera meitat del s. XIII el papa Gregori IX la féu extensiva a l'Església universal com a pregària conclusiva de Completes, i per la reforma del Breviari Romà el 1568 disposada per Pius V, passà a resar-se després de Vespres²⁰ sense, tanmateix, que mai no hagi deixat d'ésser un cant popular.²¹ És, doncs, una antífona cantada des de segles medievals. És una, segurament la més significativa, de les devocions montserratines que Víctor Balaguer un 19 d'agost de 1850 rememorava així:

«*Tú no sabes lo que es la salve a las ocho de la noche, en este cien veces histórico monasterio, entre esos gigantescos órganos de granito, entre esas venerables ruinas [...]. Tú no sabes lo que es la salve, es decir, el lirio de los cristianos cánticos, entonada a esta hora de la noche en esta cima de rocas, por nueve solitarios religiosos...*»²²

Es revifà, no caldria recordar-ho, amb la restauració monàstica definitiva i la reposició de la venerada imatge el 7 de setembre de 1844 per l'abat Josep Blanch.²³

16. Segons l'expressió d'un teòleg, «*se trata de una aplicación por acomodación que ha sido muy frecuente en la historia de la Iglesia*» (Pozo, Cándido. *Maria en la obra de la salvación*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, MCMLXXIV, p. 128). És remarcable, per exemple, que un dels més influents tractats immaculistes, el del menoroc occità Peire Auriol, de 1314, comença amb, i té com a citació bàsica del seu argument, un verset dels *Proverbis*: «*nondum erat abyssi, et ego iam concepta eram*» (Pr 8, 24) (*Tractatus [De conceptione Virginis] Petri Aureoli*. GUARRAE, Gulielmi; DUNS SCOTT, Ioannis; AUREOLI, Petri. *Quaestiones Disputatae de Immaculata Conceptione Beatae Mariae Virginis*. Ad Claras Aquas (Quaracchi) prope Florentiam: ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1904, p. 23); Auriol incorporava el verset sapiencial en un tractat, era anar més enllà d'ésser present en sermons del segle anterior o abans encara, com en un de Goffredo d'Auxerre: «*In omnibus requiem quaesivi et in hereditate Domini morabor, tunc praecepit et dixit mihi Creator omnium et qui creavit me requievit in tabernaculo meo*» [Sir 24, 11-12] [...] *qui hodie legitur, de Sapientia scriptum est, nec immerito tamen beatae Virgini attribuitur*» (Sermo *De verbis Sapientiae*) (GASTALDELLI, Ferruccio. «Una mariologia d'avanguardia nel secolo XII. Immaculata Concezione e Assunzione corporea di Maria secondo Goffredo d'Auxerre». *Figure poetiche e figure teologiche nella mariologia dei secoli XI e XII* [...] a cura di Clelia Maria PIASTRA e Francesco SANTI. Firenze: Sismel / Edizioni del Galluzzo, 2004, p. 103).

17. En les traduccions modernes (Sir), o *Eclesiàstic* (Ecli) en la *Vulgata* llatina.

18. Alfonso Maria de LIGORIO, *Glorie di Maria*, c. 5, 2 [Nàpoli 1778], p. 148-149; referència tretada de Pozo, *op. cit.*, p. 119, nota 42.

19. Del poema gravat en la font del Castell de Santa Florentina, al Maresme. Veg. VERDAGER, J. *Totes les Obres*. Vol. IV, p. 304.

20. Veg. CECCHETTI, Iginio. *Enciclopedia Cattolica*. Vaticano [1953], vol. X, s.v. «Salve Regina».

21. Escriptor popular pensant també en anys més propers, quan en els cinquanta del segle passat, per exemple, era molt normal que el poble més senzill —i recordo el món de pagès al Bages— la sabés cantar, tant si l'entenia poc com si no gaire. I popular en el sentit que l'alta literatura també l'ha tinguda present, com és el cas de Dante, per esmentar el més emblemàtic: «*“Salve, Regina” in sul verde e 'n su' fiori / quindi seder cantando anime vidi*» (DANTE ALIGHIERI, *Divina Commedia, Purg.* VII, 82-83).

22. BALAGUER, Víctor. *Montserrat. Recuerdos tradicionales é históricos de este santuario y montaña*. 3a ed. Barcelona: A. Brusi, 1852, p. 6. Cenyida a la història i menys romànticament, una dada anterior al text de Balaguer: «Acabada la primera guerra carlina [...] el músic pare J. Boada [...] retornà el 1841 a l'enyorat monestir, ensenyà de cant a l'escolanet que li servia la missa, compongué una *Salve*, i cada tarda a posta de sol el cant tradicional, la pregària a la Verge, trencava el silenci de l'església abandonada» (ALBAREDA, Anselm M. *Història de Montserrat*. 6a ed. revisada i ampliada per Josep MASSOT i MUNTANER. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, p. 105).

23. Veg. BALAGUER, *op. cit.*, p. 105-106. «*Los 9 años que estuvo interrumpido este magestuoso canto, desde el 31 de Julio de 1835 hasta el 7 de Setiembre de 1844, lo reputaron como las horas de una noche, y la repeticion de él en este día 7, fué mirado como el día siguiente al 31 de aquel Julio*» (MUNTADAS,

La significació devota i tradicional montserratina del cant de la *Salve* tingué, fins i tot, una curiosa iniciativa l'any 1904 —cinquantè aniversari del dogma de la immaculada concepció de Maria. Jaume Collell, des de la trona de Montserrat el dia 8 de maig, va «proposar la fundació d'una Pia Unió per resar diàriament, a la mateixa hora que canten els monjos, la *Salve*»,²⁴ i la vigília de la festa de la Puríssima repetí la idea: que hom la resés a l'hora vespertina i així «serà la nostra pregària nacional, com fins ara ha sigut la pregària típica del nostre històric Santuari».²⁵ I avui, per al lector, com cada vesprada, ressonarà amb les veus dels monjos, els escolans i el poble. Tot i que el poeta varia la salutació, de *salve* a *ave*, la referència a aquesta històrica antífona és explícita; potser ho fa perquè el mot ja surt en el v. 13 en recordança de la salutació angèlica del passatge de l'Anunciació (Lc 1, 28) i ensem de l'oració més universal, l'*Ave Maria* o «Déu vos salve, Maria» (v. 13-14). L'antífona té aquestes expressions que trobem recollides en les estrofes ja citades, I i V.

<i>Salve, Regina, mater misericordiae</i>	Salve, Regina, mare de misericòrdia
<i>Vita, dulcedo et spes nostra...</i>	vida, dolçura i esperança nostra
<i>Ad te clamamus, exules, filii Evae</i>	A Vós clamem els desterrats fills d'Eva
...	
<i>Eia ergo, advocata nostra ...</i>	Així doncs, advocada nostra
...	
<i>O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria</i>	Oh clement, oh pia, oh dolça Verge Maria

Invocacions coronades amb el bell vers 40, «més pura i blanca que neu!».

2. Un poema eucarístic

Ara, les pàgines següents les podríem encapçalar amb el títol *Sorpreses poètiques de Jacint Verdaguer* i de ben segur expressarien amb justesa la troballa. Descobririen una vegada més i amb novetat quin era el mètode de treball verdaguerià, en què i com s'inspirava a l'hora d'escriure els seus versos. I m'induirien a negar-me definitivament a considerar conegut o apamat aquest mètode del nostre poeta després de tres vegades haver publicat treballs a l'entorn de Verdaguer com a traductor.²⁶ O, si més no, d'inspiració molt propera a una traducció. Arreplegant material per a l'edició crítica de *Càntics* he topat, l'estiu del 2008, amb l'origen i història del poema «Alabances al Santíssim».

Cal iniciar l'exposició per la troballa feta. Biblioteca de Catalunya, manuscrit verdaguerià 370/4, folis 13 i 14. Són, aquests dos, part d'un quadern de poemes

Miguel. *Montserrat. Su pasado, su presente y su porvenir*. Manresa: Pablo Roca, 1867, p. 366).

24. De la crònica publicada a *Gazeta Vigatana*, núm. 38 (11 maig 1904); «la idea ha merescut ja l'aprovació del cardenal Casañas» («Pelegrinació a Montserrat». *El Pla de Bages*, núm. 46 (9 maig 1904)).

25. COLLELL, J. «Crida de Reyna». *Gazeta Vigatana*, suplement al núm. 98 (7 desembre 1904).

26. REQUESENS I PIQUER, Joan. «Un poema llatí medieval i la traducció que en féu Jacint Verdaguer». *Revista Catalana de Teologia*. XXIV/1 (1999), p. 155-181; REQUESENS I PIQUER, Joan. «Jacint Verdaguer, traductor». *Revista Catalana de Teologia*, XXIX/1 (2004), p. 113-155; REQUESENS I PIQUER, Joan. «Un poema occità, traducció de Jacint Verdaguer». *Anuari Verdaguer*, núm. 15 (2007), p. 259-276.

que, d'acord amb el professor Pere Tió, cal assignar al 1871, mes amunt mes avall, amb correccions posteriors no més enllà del 1879 detectables pel canvi de «r» que féu Verdaguer en la seva escriptura.²⁷ Es tracta, doncs, d'un bifoli de 215 x 160 mm cosit en el quadern, d'un to més blanc en contrast amb la resta de fulls. Conté una nota i un poema escrits en tinta negra molt fosca i en una lletra que no pot atribuir-se pas a Verdaguer. El text ocupa dues pàgines que en ésser incorporades al quadern ara formen les cares dels folis 14v i 13r per ordre d'escriptura. La nota diu així:

«Poesia alemanya en honor del santíssim sagrament. Se troba en las obras de Mme Swetchine ahont se diu que la portá de Alemanya M. de Muntalembert».

Madame Swetchine

La recerca ens ha dut a l'escriptora francesa d'origen rus Sofia Swetchine (o Sophie-Jeanne Soymonof Swetchine) i a les seves obres aplegades i editades per Alfred-Frédéric-Pierre comte de Falloux du Coudray. Fullejant la biografia redactada per aquest mateix personatge, amic que fou d'ella i hereu dels seus papers, en podem seleccionar les dades següents. Va néixer a Moscou el 22 de novembre de 1782, filla de Soymonof, funcionari elevat en la cort tsarista, del qual el comte de Falloux recorda que en bust de marbre se'n conserva el retrat a l'Acadèmia de les Ciències de Sant Petersburg. L'avi patern, Théodore Ivanowich Soymonof, estudià a l'acadèmia naval fundada per Pere el Gran i també a Holanda. La mare era filla d'un general, Jean Boltine, originari dels afores de Kazan. El nom que es posà a la nena en batejar-la fou el de Sofia. El savoià Joseph de Maistre, filòsof i polític oposat al pensament revolucionari i defensor a ultrança del papat, arribà d'ambaixador a Sant Petersburg la primavera de 1803, als seus 49 anys, i conegué Sofia Soymonof, aleshores de 21. La història conta que es reconegueren com dues ànimes bessones malgrat la diferència d'edat; aviat s'establí entre ells dos un intercanvi de coneixements i de sentiments religiosos que amb els anys propiciaren la conversió de Sofia a la branca catòlica del cristianisme. Fou exactament l'any 1815. Quan Napoleó envaí Rússia ella fou nomenada presidenta de la Societat de Víctimes de la Guerra. Una altra dada es refereix al seu casament. El pare volgué per a ella un bon marit i protector ensem, puix que era òrfena de mare, i el cercà en un amic personal, el general Nicolau Sergeievitch Swetchine, de 42 anys, a qui acceptà refiada, com sempre, en el seu pare. Es casaren quan ella en tenia 17. Va morir a París en 1857 als 75 anys.

Unes altres dades i més importants són les corresponents a la seva vida social a París on arrelà en haver de marxar de Rússia per la seva conversió al catolicisme, una feta no pas ben vista pel tsar. A la ciutat del Sena creà un saló, costum estès aleshores, on s'aplegaven amics i coneguts per intercanviar moments d'esplai artístic, però principalment un troc d'idees i discussions religioses.²⁸ Aquesta ac-

27. TIÓ I PUNTÍ, Pere. *Manuscrits verdaguerians de poesia lírica i religiosa (1892-1902)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya. Secció de Manuscrits, 1995 <<http://claca.bnc.cat>>, p. 46.

28. Hom sol fer una llista amb aquests i altres noms: François R. de Chateaubriand, Georges Cuvier, Victor Cousin, Juan Donoso Cortés, Alexis de Torqueville, el dominicà Henri-Dominique Lacordaire, Jean Jacques Ampère, Charles A. Saint-Beuve, el ja citat Pierre F. de Montalembert i naturalment el comte de Falloux.

tivitat d'amfitriona la doblà amb la d'escriptora, tot i que no publicà res en vida. Entre les seves obres cal destacar les que podríem anomenar majors: *Traité de la vieillesse*, *Traité de la résignation*, *De la vérité du christianisme*, *De la piété dans le christianisme*, a més a més de pregàries i consideracions o meditacions de caràcter més piadós. A l'hora de disposar-ne l'edició, el comte de Falloux ho féu en diversos volums, però finalment les aplegà en una obra de dos, el dedicat a la seva vida i el de les obres completes, exceptuant-ne els epistolaris amb diverses personalitats del seu temps. Pel que avui sé puc dir que les primeres pàgines estampades foren aquestes: *Journal de sa conversion, méditations et prières* a París el 1863; *Choix de méditations et de pensées chrétiennes*, a Tours el 1867, i *Lettres de Madame Swetchine publiées par le comte de Falloux* l'any 1873. La indagació en totes les obres l'he feta en una edició de més a finals del segle. Dit això cal apressar-se a puntualitzar que a Verdagner el bifoli amb el text poètic li arribà segurament el 1878 o els primers mesos del 1879. Fos quan fos, avui i aquí puc reproduir l'original que hi ha en l'obra de Sofia Swetchine. En les obres, doncs, d'aquesta escriptora editades pel comte de Falloux, en el seu segon volum:

«Madame SWETCHINE, *Sa vie et ses oeuvres* publiées par le comte de Falloux, de l'Académie Française. II, *Oeuvres et méditations*, quinzième édition. Librairie Académique Didier, Émile Parrin, Libraire-Éditeur. Paris 1884»

trobem el poema original, a la pàgina [407]:

POÉSIE ALLAMANDE
EN L'HONNER
DU SAINT-SACREMENT¹

La nota de Falloux al peu de pàgina és aquesta:

«¹*Cet hymne, en vieux allemand, fut apporté d'Allemagne à Mme Swetchine par le comte de Montalembert, à l'époque au il s'occupait de la Vie de sainte Elisabeth.*

Je n'ai pas voulu supprimer cette poésie pieuse, rangée par Mme Swetchine parmi ses prières familières, et je dois rendre au P. Gagarin, auteur de la traduction, tout le mérite qui lui appartient.»

Fos qui fos l'autor del full (potser un dia es descobrirà a qui pertany la seva cal·ligrafia) tramès a Verdagner, no hi ha dubte que va copiar no solament el poema, sinó que tragué d'aquesta nota de l'edició francesa la breu informació que dóna.

El poema

El manuscrit que va arribar a Verdagner, després de la nota, duu el poema. El transcriu amb dubtes. Les dues lletres finals dels plurals femenins no sempre són llegidores; a voltes és claríssimament «as»; altres és «es» i una colla...; guiat per la direcció del traç entre la vocal i la consonant he escollit una variant o altra.

Ms. 370/4, fol. 14v

«Volta del cel clara y elevada
quantas d'estrelles tens tú?

Son sense nombre

Tantas vegades sia alabat lo Santissim Sagrament

Bell univers obra de Deu

quants grans de pols contas tú?

No tenen nombre

Tantas vegades sia ...

Vert prat que encisas les nostres mirades
quants brins d' herba tens?

No tenen nombre

Tantes vegades sia alabat ...

[ara continua al fol. 13r]

(piló de verdor)

Ombrivol bosch, espessa verdor

quantas gotes d'aygua tens?

No tenen nombre ?

Tantes vegades sia alabat ...

Fonda mar, vasta extensió

quantas gotes d'aygua tu tens?

No tenen ...

... .. [sic]

Sol resplendent, llum pura

quantas espurnes tens?

No tenen nombre ...

Tantes vegades ...

Eternitat, llarga durada

Quantas horas tens?»

Retornem al llibre de S. Swetchine i copiem-ne la versió francesa:

p. [407]

«Voûte du ciel, claire et élevée,

Combien comptes-tu d'étoiles?

Elles sont sans nombre

Autat de fois soit loué le Saint-Sacrement

Bel univers, ouvre de Dieu,
Combien comptes-tu de grains de poussière!
Ils sont sans nombre,
Autant de fois, etc.

p. 408

Verte prairie, qui charme nos regards
Combien comptes-tu de brins d'herbe?
Ils sont sans nombre,
Autant de fois, etc.

Sombre forêt, masse de verdure,
Combien comptes-tu de petites branches?
Elles sont sans nombre,
Autant de fois, etc.

Mer profonde, vaste étendue,
Combien comptes-tu de gouttes d'eau?
Elles sont sans nombre,
Autant de fois, etc.

Solei éclatant, pure lumière,
Combien comptes-tu d'étincelles?
Elles sont sans nombre,
Autant de fois, etc.

Éternité, longue durée,
Combien comptes-tu d'heures?
Elles sont sans nombre,
Autant de fois soit loué le Saint-Sacrement»

No entra en la meua intenció posar de costat el text original i l'anònima traducció per comparar-les, però sí que crido l'atenció en dos punts. El tercer vers de cada estrofa és idèntic en el text francès (llevat dels canvis morfològics de gènere) i en la traducció és diferent el de la primera. El segon vers de la quarta estrofa no tradueix el francès, ben segur que per una badada, sinó que repeteix el de l'estrofa següent.

Transformació del manuscrit 370/4

Així cal dir-ho davant del bifoli que tenim avui. Verdagner llegeix els versos, el sedueixen... i en tempta una versió catalana feta a la seva manera, que li soni i el satisfaci doblement: com a text poètic i com a pregària eucarística. I en el mateix paper comença d'escriure... La lletra que li ha arribat és grossa, o si es vol normal; la seva és menuda, a voltes molt menuda... i n'omple les quatre cares. Ara hi ha, per tant, a la Biblioteca de Catalunya, un manuscrit doble: un poema traduït (o

retraduït) i copiat anònimament i al damunt o a l'entremig un munt de provatures verdagnerianes. Perquè el lector se'n faci una mínima imatge, li ofereixo aquesta dada: entre les ratlles del foli 14v, l'inicial, Verdagner hi ha escrit, a l'esquerra, més al centre o acolumnadament a la dreta, ni més ni menys que, sencers o a mitges, seixanta-sis versos. L'original el fascinà i en part no deu ésser fantasia meua dir-ho pel fet que al final del foli 14r es llegeix «Barcelona 22 mars 1879», és a dir, va datar la seva feina. Aclariment. Si ratlles amunt asseveràvem que la llibreta era segurament del primer any de la dècada dels setanta i després s'hi feren esmenes i algun afegit, d'afegit de gruix, aquest bifoli cosit el 1879 amb molta probabilitat. Un altre aclariment. La datació va lligada al tram final de la composició d'*Idilis i cants místics*. El dia 6 d'aquest mateix mes de març Verdagner escrivia des de Barcelona al seu amic Jaume Collell, a Vic: «lo que et suplico que m'enviïs avui mateix és lo quadernet dels *Idilis*, que ara necessito com lo pa de cada dia, per corregir i seguir imprimint amb lo mateix mètode, a més de què demà passat, dissabte, si a Déu plau, lo llegiré a l'Acadèmia de Bones Lletres».²⁹ Com diu la carta, dos dies després, el 8, hi hagué l'anunciada lectura de poemes del llibre que ja tenia pàgines imprimint-se. Aquesta carta conté a més a més una ratlla afegida després de la signatura: «me refio, demà, del quadern, d'on pots tallar les fulles que vulgues». En tallà alguna Collell? Féu còpia d'alguna altra per donar-la en primícia a *La Veu del Montserrat*? Doncs sí. En el número 14 del dia 5 d'abril s'hi publicava «L'arbre de la vida».

La reproducció fotografiada del manuscrit potser fóra curiosa visió, però de segur que serà millor explicar-ne el contingut i mostrar-lo de faísó més clara, això és, reproduint aproximadament la distribució de les provatures i els versos que mínimament ja tenen sentit —a voltes no són més que dues o tres paraules, o una de sola, i encara ratllades: les estalviaré—, intents que fet i fet mostren el camí cap a la versió definitiva. Considerant l'ordre d'escriptura del poema arribat a Verdagner, això és, del foli 14v al 13r, el segueixo en copiar les provatures —si alguna és en llapis s'indica a continuació. Però per no interrompre el fil i començant que la seva lectura pot ésser més d'entesos que del comú de tots els lectors, passa a l'apèndix I final.

Feta per Verdagner, diguem-ho així, la feina sobre el paper rebut, també en algun altre escadusser com el foli igualment reproduït a l'apèndix I, era arribada l'hora de posar els versos en net, com si ja haguessin d'anar a la impremta o per anar-hi de veres. Nou full de paper, no sabem quantes hores o dies després, i...

Entre els fulls del manuscrit que avui conté un dels darrers aplegaments de materials per al volum *Eucarístiques*, hi ha, ves per on, just el penúltim redactat o còpia abans de la primera estampació de les «Alabances al Santíssim». Igualment a la Biblioteca de Catalunya, en el Ms. 383/16, folis 11-12, hi ha la sorpresa d'un nou bifoli que ha estat plegat també al revés, de tal manera que el 12v és el començament del poema —amb ratlles d'escriptura que s'endinsen al f. 11r (ho assenyalo amb una ratlla inclinada)— i l'11v n'és el final —amb ratlles que s'endinsen en el 12r (ho assenyalo amb una ratlla inclinada).

29. *Epistolari de Jacint Verdagner*. Vol. II. Barcelona: Barcino, 1967 (a Jaume Collell, 6-III-1879), p. 139.

Doncs bé, és un bifoli pautat amb 24 ratlles per banda, de 208 x 103 mm de paper blanc ja un poc esgrogueït. A la part alta, dreta, del f. 11r hi ha escrit en llapis i amb cal·ligrafia no verdagueriana: «Pujolar». El text és el següent amb els dobles ratllats o amb els versos subratllats, etc.

Ms. 383/16, f. 12v i part en el f. 11r:

«Alabances al Santíssim
Llunyana imitació d'una poesia popular del nord

~~Quantes son, pures estrelles,~~ Nit de maig, qua / ntes estrelles
~~que d'estiu en les nits belles que esmalten~~ veus sortir com / flors novelles a 'l
[jardí del enjoian-to firmament?

Un sens fi! Tantes vegades
Alabances sian dades
Al Santíssim Sagrament.

~~Mar immensa quantes gotes~~ Quantes son tes on / es totes
~~han besat tes platges totes~~ mar, cada ona qu / antes gotes,
~~des que 't feu l'omnipotent?~~ puig les / mous eternament?

[aquí es repeteix de manera idèntica la tornada]

Quants granets d'arena, oh terra,
fins á
tens del pla a eim de la serra,
de llevant fins á ponent?

[aquí es repeteix de manera idèntica la tornada]

Quants brins d'herba te l'herbatge?
quantes fulles te 'l boscatge?
Quants rumors escampa el vent?

[f. 11v i part en el f. 12r:]

[aquí es repeteix de manera idèntica la tornada]

Quantes flors en la pradera
te la hermosa primavera
per mostrar al sol naixent?

[aquí es repeteix de manera idèntica la tornada]

~~Quants raigs te lo sol~~ Sol, oh rey de / l'alta zona,
~~quan, imatge de l'Altíssim~~ quants raigs / tens en la corona
~~Hu en son trono d'orient?~~ que 't posá / l'omnipotent?

[aquí es repeteix de manera idèntica la tornada]

Quants anys tens, y dies y hores,
eternitat, que devoras
los segles com un moment?

[aquí es repeteix de manera idèntica la tornada]

Barcelona, 22 març 1879»

L'edició del poema, 1

El poema en la primera edició d'*Idilis i cants místics*:

«ALABANSES AL SANTÍSSIM
Llunyana imitació d'una poesia
popular del Nord

Nit de maig, cuántes estrelles
veus sortir com flors novelles
á 'l jardí del firmament?
Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santíssim Sagrament.

Quántes son tes ones totes,
mar, cada ona cuántes gotes,
puig les mous eternament?
Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santíssim Sagrament.

Quántes brins d'herba té l' herbatge?
quántes fulles té 'l boscatge?
quántes rumors escampa 'l vent?
Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santíssim Sagrament.

Quántes flors en la pradera
té la hermosa primavera
per mostrar al sol naixent?
Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santíssim Sagrament.

Sol, oh rey de l'alta zona,
quánts raigs tens en la corona
que 't posá l'Omnipotent?
*Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santissim Sagrament.*

Univers, quánts grans de terra
tens de pla fins á la serra,
de llevant fins á ponent?
*Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santissim Sagrament.*

Quánts anys tens, y dies y hores,
eternitat, que devoras [sic]
los segles com un moment?
*Un sens fi! Tantes vegades
alabanses sian dades
al Santissim Sagrament.*

Barcelona, 22 Mars 1879»

Ara, la comparació amb els manuscrits i amb la traducció rebuda ens permet afirmar el següent. Pel que fa als versos, la igualtat entre el Ms. 383/16 i les pàg. [224] – 226 de la primera edició d'*Idilis i cants místics* és idèntica, menys en la tercera estrofa manuscrita que passa a ésser la penúltima amb el primer vers innovat, deixant a part l'ortografia. Amb la traducció que li arribà, les semblances i les diferències són molt simples. Aquelles, el manteniment quasi literal de la tornada i la idea de cada estrofa alterant-ne, això sí, l'ordre que resta així: 1, 5, 4, 3, 6, 2 i 7. Aquestes, un canvi radical: cada estrofa té un vers més i el lèxic i la forma poètica s'escapen a tota comparació per la bellesa que atresoren.

Nosaltres, avui, hem de parlar de traducció o només d'inspiració? Anunciar que el poema té una font altra que la pròpia i única corada, Verdaguer ho fa més d'una vegada, com per exemple en els poemes «La viola» i «L'aucellet» a *Flors de Maria*.³⁰ Tal com s'expressa es tracta, doncs, d'imitació i això ens convida a comparar el text original i la traducció feta per l'informador desconegut (o per un tercer?) que un bon dia li arribà a les mans. Fem, per tant, una segona comparació atenent-nos a la intencionalitat del poema. El comte de Falloux confessa que no ha volgut prescindir d'aquesta poesia pietosa trobada entre els papers de Sofia Swetchine perquè li era estimada, una pregària gairebé quotidiana per a ella. Va agafar aquest himne popular en vell alemany i el lliurà, diu, a un traductor perquè en fes la versió francesa. Per semblant encativament, un desconegut el traduí al ca-

30. Veg. VERDAGUER, Jacint. *Totes les obres*. Vol. III, p. 1297 i 1395.

talà i va lliurar-lo a Verdaguer. I el poeta se'l fa seu perquè té la factura que s'ajusta pam a pam a la seva visió de la naturalesa —«De la natura prové l'emoció i els estats / de calma són igualment regal de la natura: / aquesta és la seva glòria», si se'ns permet citar *El preludi* de William Wordsworth—³¹ i perquè igual exactitud s'acomoda a la seva devoció eucarística, evidència que no cal explicar si recordem que és l'autor d'*Eucarístiques*; valgui una dada nova en aquest sentit, un petit full manuscrit amb una llista d'obres sobre l'Eucaristia que presento a l'apèndix II. En una carta, Verdaguer confessa, en fer la comparació entre *L'Atlàntida* i els *Idilis i cants místics*, que aquest llibre «és senzillament una obra de cor, com l'altra era una obra de cap».³² En l'apropiació que es féu d'aquest poema, el batec del cor hi és del tot patent. Apropiació, traducció, originalitat... L'eterna discussió dels crítics quan estudien les fonts dels escriptors. Josep Tarré en un treball dedicat al poemari *Eucarístiques*, aporta unes quantes citacions damunt la taula d'aquesta discussió. Penso que no serà sobrer d'entomar-ne alguna encara que sigui sense cap altre comentari i copiar-la en nota. Poden ser una resposta a la pregunta inicial d'aquest paràgraf.³³

L'edició del poema, 2

Idilis i cants místics, d'acord amb una notícia apareguda al *Diario de Barcelona*, «acaba de ponerse a la venta, impreso lujosamente por don Jaime Jepús, el libro de "Idilis y cants místics", original del joven y laureado poeta catalán don Jacinto Verdaguer. Pbro.»³⁴ eixia al carrer a mitjan mes de maig. El poema és reproduït a *La Veu del Montserrat*, número 24 (18 de juny de 1879), amb la indicació d'ésser una imitació de poesia popular estrangera i conté una variació en el primer sintagma, «nit de juny» per «nit de maig» (v. 1). Féu Verdaguer el canvi? O es va fer a la redacció del setmanari i després es mantingué?

Tres anys més tard es publicà la segona edició d'*Idilis i cants místics* i aquests versos es mantingueren igual llevat del primer de l'estrofa IV: «en la pradera» és modificat per «com jardinera». També aquest any és probablement quan s'estampà per primera volta en full volander seguint el text del llibre i amb un detall afegit després del títol i del subtítol: «Compostes per mossèn Jacinto Verdaguer Prevere Mestre en Gai Saber». A l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona se'n conserven quatre exemplars, tres indatats, però un no: «Estampa de Torres. S. Gervasi [Bar-

31. «From Nature doth emotion come, and moods / Of calmness equally are Nature's gift: / This is her glory ...» (Book XII, 1-3) (WORDSWORTH, William. *El preludio en catorce libros*, 1850. Edició y traducció de Bel Atreides. Barcelona: DVD ediciones, 2003, p. 464).

32. *Epistolari de Jacint Verdaguer*. Vol. II. Barcelona: Barcino, 1967 (a Joan i Joaquim Sitjar, 15-V-1879), p. 161.

33. «Celui qui invente, en littérature comme en art, c'est celui qui donne aux idées leur expression définitive» (Brunetière). «Une situation appartient non pas à l'a trouvée le premier, mais bien à qui l'a fixée fortement dans la mémoire des hommes» i «une idée, ne vaut que par la forme, et donner une forme nouvelle à une vieille idée, c'est tout l'art, et la seule création possible à l'humanité» (Anatole France), i altres (TARRÉ, Josep. «El "Roser de tot l'any" i les "Eucarístiques" de mossèn Jacint Verdaguer». *Analecta Sacra Tarraconensia*. Vol. XXVIII (1955), p. 459).

34. *Diario de Barcelona*, núm. 154 (miércoles 14 de mayo 1879, edición de la mañana), p. 5.571.

celona], carrer de S. Eusebi 1882».³⁵ En arribar a la tercera de 1885, sofrí alguns retocs que ja es mantingueren en les següents d'aquest volum. Es recull la variació del vers inicial introduïda en *La Veu del Montserrat*; desapareix, de la tornada, «*Un sens fi!*»; i al final del vers primer de la quarta estrofa es manté el «com jardínera» incorporat a la segona; de més entitat és la desaparició de tota la cinquena estrofa de l'edició inicial, pèrdua compensada amb una altra afegida com a última:

«¿Quants raigs tens, oh sol bellíssim,
quan com l'Hostia del Altíssim
vas alsante en Orient?»

Verdaguer escollí també d'estampar-lo com un més dels fulls volanders que escampava per a la pietat popular i entrà després a formar part del poemari *Càntics*. D'aquesta nova ocasió en tenim correccions manuscrites sobre un d'aquests fulls volanders o solts, conservat a la Biblioteca de Catalunya.

Ms. 383/16, f. 1r:

És el full volander núm. 31 de l'editorial Tipografia Catòlica de Barcelona. La segona estrofa:

«¿Quantes són tes ones totes
mar; cada ona quantes gotes
que remous eternament?»

té els versos ratllats i substituïts a la part baixa, en tinta, per aquests altres:

«Mar immensa, quantes gotes
han besat tes platges totes
des que t feu l'omnipotent?».

S'haurien de poder comprovar diverses edicions dels fulls volanders previs a l'edició de *Càntics* per veure si aquesta estrofa variada s'edità en algun, perquè és el cas que en fer-se el volum no hi fou pas incorporada. També desapareix, prenguem-ne bona nota, la referència a la llunyana imitació d'un poema del nord.

Una quarta i sisena (aquesta és pòstuma i posterior a la comentada en el paràgraf següent) edicions es troben en els poemaris *Eucarístiques* i *Cor de Jesús* que reprodueixen la de *Càntics* però reintroduint, el primer dels dos, com a penúltima

35. AHCB, Verdaguer fons personal 5D-67-2/3-1. Els altres exemplars conservats no porten cap peu d'impremta, però un, a més a més, no duu el nom de l'autor a la part superior, sinó a baix i sense repetir el mestratge en Gai Saber (AHCB, Verdaguer fons personal 5D-67-2/3-3); l'exemplar de la Tipografia Catòlica, càntic 31, s'ha reduït al títol: «Chor d'Alabansas al Santíssim Sagrament» i a la lletra V. al final (AHCB, Verdaguer fons personal 5D-67-2/3-4).

estrofa la darrera de la primera edició d'*Idilis i cants místics*, i la paraula «rumors» de la tercera estrofa és canviada (per obra de qui?) per «remors».³⁶

La cinquena i diguem-ho prest, no és una edició nova, sinó una molt particular revirada, la que retorna el poema a la llengua fontal, a l'alemany: «Lob dem heiligen Sakrament!», pàgines 114 i 115 del llibre: «*Eucharisticum. Lieder zu Ehren des allerheiligsten Altarsakramentes* von Jacinto VERDAGUER Ins Deutsche übertragen von Bernhard Schuler. München: Dr. Wildsche Buchdruckerei, 1906». És una traducció rimada, fidel a l'original i que el traductor degué prendre ben bé com una composició absolutament filla de Verdaguer. El seu treball, ho indica, és fet a partir de la primera edició d'*Eucarístiques*, mort ja el poeta, estampada a Barcelona el 1904, preparada per Antoni Busquets i Punset per lliurament del manuscrit i encàrrec d'Agustí Vassal, de qui és la traducció francesa. Els versos, doncs, han fet aquest camí: de l'alemany passaren a la llengua de França, d'aquesta —sense oblidar l'origen— a la catalana i aquí es mantingué un temps la referència a la font fins que es perdé. Aleshores retornaren a la llengua primera sense que hom tingués esment que d'Alemanya havien sortit. En aquest punt de la història hem de pensar que retrobar el text primigeni és una tasca per fer i potser ens revelarà alguna sorpresa més. La invitació és universal o una mica dirigida als bons i savis catalanistes de la germànica llengua.

Apèndix I

A. Biblioteca de Catalunya. Manuscrit 370/4

«[f. 14v]

[a dalt, al mig de la pàgina i un poc a l'esquerra]

ne tens molta quans grans tens de polsina	
tens molts grans [en llapis]	terra gentil
mes raigs te lo sol que envolta	mes raigs te en sa caballera
	lo sol d'avril
com un pont d'or	
Quans grans tens o terra hermosa	volta
pols a	

36. VERDAGUER, Jacinto. *Eucarístiques*. Obra pòstuma de ... publicades segons desig de l'autor i traduïdes al francès per Agustí Vassal [...]. Barcelona: Tipografia «L'Avenç», 1904, p. 309-311. Eduardo Marquina féu la traducció castellana de bona part de les obres de Sofia Swetchine, publicades en un volum per Juan Gili a Barcelona el 1912; el poema eucarístic també el tradueix, però sense cap referència al seu origen popular alemany.

verger en flor de flor en flor de Deu com un pont d or
fins a ton cor

un cel la flor
del cel amor
mes raigs te lo sol que enyora
te lo sol bellissim
quan imatge de l Altissim
du en son trono
resplandex en Orient

Quan raig te en sa caballera
l astre d or que y la flor espera
tot plorant anyorament

[al mig i al centre]

Mes pel cel Angel purissim
quin es ton cant
d alabances al Altissim
que vas cantant

[a baix, esquerra]

Ab quants ulls miras
cel estrellat
mes son las guspiras
del sol daurat

[a dalt, a la dreta]

Ne tens gayres terra amiga
d arenas d or
mes raigs te l sol que m abrigo
de resplandor
d arena fina
mes ragis te qui m illumina
quan [sic] grans tens de polsinera
terra que m dus
tens molts grans de polsinera

terra gentil
ne tens gayres terra hermosa
d arenas d or
quans grans tens terra rodona
de pol a pol
mes raig te l sol que m corona
quan ma
mes rait [sic] te l sol

Sol ixent quanta guspira
~~conta primer los grans d arena~~
Deu t ha donat
mes ulls te lo cel que m mira
tot estrellat [aquests 5 versos són ratllats
en diagonal de dalt a baix i
d'esquerra a dreta amb llapis]

[a baix, al centre]

Cel hermos a florajarte enjoyarte [sic]
quants estels son
Quant mils son Angels hermosos
del paradís
mes son los grans davan a
mes seran tos grans de gloria
que m van xuclant
bebent

[a baix, dreta]

gotas del cel les han banyadas
mes gotas tenen las onadas
Quantas son bellas floretas
del matx rient
be son mes las gotetas
que m van voiant
bebent
mes alabansas sian dadas
mes gaitx (?)

[f. 13r]

[*a dalt de tot, esquerra*]

Quantes fulles te l boscatge
 quants brins d herba te l herbatge

[*centre esquerra*]

Ab quantas gotas tens mar plena
 ets
 quantes ne tens
 mes son ay los ls grans d arena
encara
 que m tenen pres

[*a baix, esquerra*]

temps etern
 Eternitat que m devoras
 quants anys tens y dies y hores
 lo
 si es tot temps per tu un moment
 Eternitat, quantes hores

[*a dalt, dreta*]

quants rumors eixeca l
 onas al vent
 escampa

[*al centre*]

Quantas son flors: t
 q esberlas
 pel m
 o mes de matx

mes son las gotas o perlas
 cada flo [*sic*] un ratx

rosas se des bada
 Quantes son les flors q desclouen
 l ple de matx
 abril
 pel mes de matx
 mes son las gotas q plouen
 perlas flo [*sic*]
 cada una un ratx
 a ratx herva
 perlas
 ab quantas gotas ets plena
 mar en ton bres
 mes son los granets d arena
 que m tenen pres

[*a baix, dreta*]

son gayres tos dias
 donchs quantes son tas horas
 o eternitat
 lo gran D. q. en l hostia
 digaho al Deu q. adoras
 demanaho que ja ho ha contat
 tantas vegadas
 y eternament
 alabansas sian do dadas
 al Santis

[f. 13v]

[*a dalt de tot, esquerra*]

Alabanses al Santissim

Qantes roses se desclouen
 pel mes de matx
 mes son les gotes q plouhen
 cada flo [*sic*] un ratx
 alva [*en llapis*]

Tantas vegadas
y eternament
em [sic] tantas vegadas
alabansas sian dadas
al Santissim Sagrament

gran Deu que ha criat
Ab quantes gotes ets plena
be son mes [en llapis]
mar en ton bres
mes son los granets d arena
que m tenen pres
Tantas vegadas

[a baix, esquerra]

No tens gayre terra amiga
d arenas d or
mes raigs te l sol que m abrigo
Quants raigs tens en la corona
sol hermos quan or t entrona
sobre ls nuvols d orient
Sol oh llum que l cel nos dona
quants raigs
te posá l Omnipotent?
que t

Quants anys tens y dies y hores
eternitat que devoras
los segles com un moment

[a dalt, dreta]

Quantas son
pels jardins d avril flor de la terra
quant lo sol desde la serra
vos cobreix de resplandor
hermosos ratx
vos cobreix de claredat
son sens nombra
una viva infinitat

Quantas son oh flors hermosas
pels mes de matx

quant l amor vos ha desclosas
l ayre

Quantes son tes ones totes
mar cada onada quantes gotes
mar que t mous eternament
tantas vegadas

bulls
tu-que-t mous
maig les
infinitas alabansas
al senyor

Quantes gotes te cada ona
quantes ones apilona
a onadas
mar inmensa
ones tens mar bruna
quantes gotes en cada una

[de la meitat cap a baix, dreta]

Quantes gotes tens onada
be son mes los grans [en llapis]
quantes ones mar irada
tens per moure eternament
abocá en tes valls ignotes
quan te feu l om[nipotent]
Las gronxas eternament

5 Mar inmensa ab quantes gotes ² [sic la xifra volada]
han besat ta platja totes
des que t feu l Omnipotent

[aquests 3 versos porten a l'esquerra i amb la mateixa tinta negra una clau que assenyala el text següent: «Sol oh rey de l alta zona»]

Sol naixent quantes guspieres
tens per dar al mon que miras
en ton trono resplandent
baix

Quants raig te lo sol bellissim
quan imatge del Altissim
llu en son trono d orient

[f. 14r]

[a dalt, esquerra]

riu
de
molta
Sol ixent quanta guspira
Deu t ha donat
mes ulls lo cel que m mira
florejats
tot estrellat
Tantas vegadas

Quantas estrellas te brodan
blau firmament
Mes son les hores que rondan
eternament

Quants seran [en llapis]
Seran molts [en llapis]
Son gayres tos dias y horas
o eternitat
Lo gran Deu que en l Hostia
ho te contat

[de la meitat cap a baix, esquerra]

1 Quantes son pures estrelles
que de maig en les nits belles
florejan lo
Hambregan pel firmament
enraman
son mils y mils - Tantes vegades
enjoyan milions
un sens fi
sense

3 [sic]

2 Quants granets d arena o terra
tens del pla fins a la serra
al cim de
de llevant fins a ponent

3 Quantes flors en la pradera
te l hermosa primavera
per mostrar al sol naixent
pom

[de dalt a baix, a la dreta]

Mar immensa, quantes gotes
han besat tes plages totes
be te mes ulls eix sol [en llapis]

Sol, o rey de la alta esfera
quan [sic] raigs te la cabellera
que t dona [en llapis] l Omnipotent

tants com dies ab mi rodan [en llapis]
mes los Angels son que hi
de cent en cent
flors del cel tantas

Nit de maig quantes estrelles
com poncelles
descloure renaixer
veus sortir com flors novelles
al jardí

flor del cel sempre
de la nit oh flors novelles
belles a enjoyar lo f [irmament]

cel hermos quantes estrelles
cada vespre com poncelles
vos [sic] badan al firmament

Quants brins d herba te l herbatge
quantes fulles te l boscatge
quans rumors escampa l vent

[a baix de tot, esquerra]

Barcelona 22 mars 1879»

B. Biblioteca de Catalunya. Manuscrit 370/4, foli 15r

En el foli següent trobem, sola, una altra provatura; a la meitat de la pàgina i a l'esquerra es llegeix:

«Quantes flors en la pradera
te l hermosa primavera
al baixar del cel rihent
per mostrar al sol naixent».

Apèndix II

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Manuscrit Verdaguer, fons personal 5D·67 – 1 / 12 – 8·8

Aquest manuscrit, indatat, ens ofereix el següent llistat de llibres. Cal pensar, per la lletra més aviat grossa, en els darrers anys de vida del poeta, però es dedueix principalment per la data d'algunes de les edicions que són de finals de segle.

«Considerations sur le Dogme Gerbet
Lettres à Eugene sur l'Eucaristie de Geramb
Conferences sur l'Eu – (Monsabre)
L. Eu. et la vie Christienne Mgr Bouillierie
Evangile de l'Eu – Mgr Pichenot
Jesus Hostie (Abbé Pailler)
L. S. S. Faber
La Sainte Communion Mgr Landriot
La Sainte Eu S' Fran° de Sales
La presence Reelle Mgr de Segur
Elevations Eucharistique par l' abbe Bolo
Contemplations Haton 1894 – 2 – fr 40
Lybrarie Francese»

Seguint-ne el mateix ordre puc aportar les edicions que he localitzat en biblioteques d'aquí o de França a través dels catàlegs bibliogràfics consultables per internet. Ara bé, molt més important que no el llibre trobat és el fet que Verdaguer se'ns mostri com un lector que està al dia, si més no dels escriptors francesos de pàgines eucarístiques del segle XIX; les dues paraules últimes del manuscrit fan pensar en una llista treta o feta a partir d'algun catàleg, si més no respecte del darrer llibre copiat. És innegable que Verdaguer es documentava per a fer els seus versos; aquest petit full ens ho confirma una vegada més amb obres del moment o ja clàssiques en la literatura religiosa eucarística. Algun d'aquests llibres era a la seva biblioteca personal? Aquesta és una pregunta entre altres que ens podríem fer, però ara em limito a citar l'obra trobada o a comentar un poc la significança d'algun dels autors.

Ph. GERBET. *Considerations sur le dogme générateur de la piété catholique*. Paris: Perisse frères, 1840.

Marie-Joseph de GÉRAMB. *Lettres à Eugène sur l'Eucharistie par le Rêverend Père ...* 5a ed. Paris: Adrien Lle Clere et Cie., 1841.

El tercer llibre correspon a una obra del molt cèlebre predicador a Notre-Dame de París en temps de Verdaguer, Jacques M. L. Monsabré. Ara bé, no he trobat exactament aquest volum i potser correspon a alguna de les conferències predicades. La seva presència en aquesta llista és ben bé normal; era inexcusable no citar aquesta celebritat aleshores.

François-Alexandre Rouillet de LA BOUILLERIE. *L'Eucharistie et la vie chrétienne*. Paris: V. Palme, 1865 i una altra edició a Bruxelles: J. Albanel 1878; a París la segona edició és del 1873 i la tercera de 1878.

Penso que aquest escriptor tenia un cert predicament com a autor de tema eucarístic. M'ho fa dir l'obra següent: Eugène BOYER. *L'Eucharistie, symboles et poèmes extraits des oeuvres de Mgr. de La Bouillierie*. Bar-le-Duc: Oeuvre de Saint Paul, 1880.

PICHENOT. *L'Evangile de l'Eucharistie ou la vie de N.-S. Jésus-Christ: continuée et reproduit au Saint-Sacrement de l'Autel*. Conférences prêchées dans la cathédrale de Sens par Monseigneur ... Paris: Retaux Bray, 1889.

El llibre següent em sembla que no és fàcil d'endevinar-lo, si més no relacionat amb el nom de mossèn Pailler, un cognom per altra part molt abundant. Tanmateix, lligat a «Jésus-Hostie» es publicaren a França diversos llibres o i més quan sabem que existia una congregació femenina en el nom o títol de la qual apareix aquest sintagma. Per exemple, he localitzat *Jésus-Hostie et la religieuse du Saint-Sacrement*, obra d'un desconegut J. H.

Frederick William FABER. *Le Saint Sacrement ou Les Oeuvres et les voies de Dieu: suite a Tout pour Jésus*. Paris: Ambroise Bray, 1868.

D'aquesta obra de Faber potser val la pena dir que en castellà, títol amb traducció literal, n'hi ha tres edicions fetes a Madrid per Leocadio López, anys 1875, 1880 i 1895. Tampoc no podem oblidar que era un dels clàssics llegits arreu durant el segle XIX.

Jean-Baptiste LANDRIOT. *La Sainte Communion, conférence aux dames du monde*. Paris: V. Lecoffre, 1892.

De sant Francesc de Sales no cal dir-ne gran cosa perquè hom sap que era i és encara un dels clàssics de la pietat cristiana. Aquesta obra citada, però, no es troba entre les escrites pel bisbe de Ginebra i segurament és una antologia de fragments feta per altri. En tot cas sí que va escriure un *Petit traité sur la Communion*.

Si d'algun altre escriptor cal dir que era popularíssim a l'Europa catòlica del temps de Verdaguer, és de mossèn Louis Gaston de Segur, autor prolífic i combatiu en la línia més tradicionalista en una França laica. Penso que l'obra citada per Verdaguer potser vol dir o es refereix a una de les que va córrer amb més milers de còpies, *La Communion*. No he sabut trobar-ne cap amb el nom de la llista. La Llibreria Catòlica de Barcelona edità, de Segur, amb traducció de Luís Obiols: *Reclinatorio para la visita al Santísimo Sacramento*, el 1873.

Henry BOLO. *Contemplations eucharistiques*. 5a ed. Paris: R. Haton, 1894.

Si alguna cosa cal afegir al darrer llibre de la llista és que Verdaguer en dona exactament les dades, fins i tot per poder-lo comprar: val 40 francs. Curiós mossèn, aquest H. Bolo. Era un xic més jove que Verdaguer, predicador: *Conferénces de la Madeleine. Anné 1904. La Femme d'après saint Paul [...]* Paris: R. Haton, 1905, traduïda al castellà: *El Feminismo en la Iglesia*. Traducció de F. Sarmiento. Paris: A. Y R. Roger y F. Chernoviz, 1904. Curiosa edició que sembla avançar-se a l'original francès, per les dades que he trobat.